

דו"ח מחקר:

אתגרים קיימים ומענים דרושים לשילוב יוצאי החברה החרדית באקדמיה בישראל

ד"ר הילה בראל
יוצאים לשינוי
2023

דו"ח מחקר: אתגרים קיימים ומענים דרושים לשילוב יוצאי החברה החרדית באקדמיה בישראל ד"ר הילה בראל יוצאים לשינוי

ייעוץ תוכן: ד"ר יוסי דוד

ייעוץ מתודולוגי: ד"ר עדו לברמן

סייעו במחקר: שני קפלן, צביקה דויטש, שלומית קפלן ושניאור שפרינצין.

עריכה לשונית: אברהם שפירא

עיצוב גרפי: שירה אלק

© עמותת יוצאים לשינוי – כי"ח 5, בית אליאנס, ירושלים

2023

תקציר

במחקר זה נבדקו האתגרים הקיימים והמענים הדרושים בהשתלבות באקדמיה של יוצאי החברה החרדית. במסגרתו נערכו ארבע קבוצות מיקוד, בהשתתפות 21 יוצאי ויוצאות החברה החרדית מ־11 מוסדות אקדמיים שונים, שנמצאים במהלך לימודיהם, סיימו בשנה האחרונה או למדו ופרשו.

בחלוקת האתגרים לפי שלבי הלימוד נמצאה מורכבות רבה בשלבי הכניסה לתואר, שבמהלכם נדרש סיוע מיוחד. מדובר בשלב ההחלטה מה והיכן ללמוד, שלבי השלמת החוסרים, תקופת הלימוד במכינה האקדמית, והשנה הראשונה בתואר.

בחלוקה לאתגרים לפי סוגי הקשיים עלו האתגר הלימודי־פדגוגי – הכולל קושי במיומנויות למידה, קושי במקצועות ספציפיים, וצורך בתיווך בכניסה לאקדמיה; האתגר הכלכלי; ואתגרים חברתיים, תרבותיים ורגשיים. עוד עלה אתגר במיצי והנגשת הזכויות ליוצאים, במוסדות שבהם קיימים זכויות כאלה.

המענים המוצעים כוללים פתרונות אפשריים בכל אחד מהתחומים הללו, אשר ניתנים לאימוץ הן על ידי המועצה להשכלה גבוהה, הן במוסדות עצמם, והן על ידי גורמי המעטפת המעניקים סיוע ליוצאים.

תוכן העניינים:

1. מערך המחקר

- 1.א. רקע ומטרות
- 1.ב. מתודולוגיית המחקר
- 1.ג. אפיון המשתתפים

2. ממצאים - אתגרים ומענים

- 2.א. אתגרי יוצאי החברה החרדית באקדמיה
 - 2.א.א. האתגרים בחלוקה לפי שלבי הלימוד
 - 2.א.ב. האתגרים בחלוקה לפי סוגי הקשיים
- 2.א.ג. האתגרים במיצוי והנגשת זכויות ליוצאים
- 2.ב. המלצות למענים והתאמות לשילוב מיטבי של יוצאי החברה החרדית באקדמיה

3. סיכום

1. מערך המחקר

1.1. רקע ומטרות

נתונים שפורסמו לאחרונה על ידי עמותת יוצאים לשינוי מלמדים על שיעור נמוך של בעלי תואר אקדמי בקרב יוצאי החברה החרדית, הקרוב לשיעורם של בעלי תואר אקדמי חרדים. אצל גברים השיעור עומד על 15% (יוצאים) לעומת 7% (חרדים, בוגרי ישיבות חרדיות); אצל נשים מדובר בקרוב ל-25% (יוצאות) לעומת כ-30% (חרדיות כיום). בדרך להשכלה גבוהה ישנם חסמים המשותפים ליוצאים ולחרדים, חסמים ייחודיים לחרדים וחסמים ייחודיים ליוצאים.

במסגרת הקשר בין עמותת יוצאים לשינוי למועצה להשכלה גבוהה, בנושא שילובם המיטבי של יוצאי החברה החרדית באקדמיה בישראל, התבקשה העמותה להציע מודל לשילוב יוצאים, שייכנס השנה לראשונה לתוכנית החומש של המועצה להשכלה גבוהה. דו"ח זה הוא תוצר של הליך מחקרי שנערך במחלקת המחקר של יוצאים לשינוי, כחלק מהכנת מודל זה. הדו"ח כולל ניתוח של קבוצות מיקוד שנערכו בינואר 2022 בהשתתפות יוצאי ויוצאות החברה החרדית, במטרה לעמוד על החסמים הקיימים ולהציע התאמות אפשריות בדרך לשילובם המיטבי באקדמיה.

1.1. מתודולוגיה

שיטת המחקר שנבחרה היא קבוצות מיקוד בהשתתפות יוצאי החברה החרדית. שיטה זו מאפשרת לשמוע מספר גדול יחסית של קולות בפרק זמן מוגבל, ולקבל מידע נוסף מעבר לעולה בראיונות אישיים, בעקבות הדינמיקה הנוצרת במפגש. הפנייה להצטרפות לקבוצות הופצה באמצעות עובדי יוצאים לשינוי, שהתבקשו להפיץ הודעה בנושא בין סטודנטים במוסדות שונים, ובאמצעות פרסום בקבוצת פייסבוק של יוצאי החברה החרדית ("בוחרים מחדש"). תמורת ההשתתפות ניתנו תווי קנייה. מתוך 29 יוצאים ויוצאות שנרשמו לקבוצות המיקוד, השתתפו בפועל 21.

במהלך ינואר 2023 התקיימו ארבע קבוצות מיקוד שנערכו בזום, בהשתתפות סטודנטים בהווה או כאלה שסיימו ללמוד בשנה האחרונה, וסטודנטים שלמדו אך נשרו/הפסיקו את לימודיהם מסיבות שונות ולא השלימו את התואר. הקבוצה האחרונה מספקת נקודת מבט חשובה של מי שניסו ללמוד אך לא צלחו את האתגר. המפגש איתם התקיים בנפרד כדי להתמקד בנושא הנשירה, וכדי להקל על החשיפה שעשויה להיות מורכבת ולהיתפס ככישלון אישי.

המוטיבציה להשתתפות בקבוצות תוארה על ידי המשתתפים כרצון לסייע בשיפור המצב הקיים, וכרצון לשתף ולשמוע יוצאים אחרים המתמודדים עם מצבים דומים. בחלק מהקבוצות עלה מידע על זכויות במוסדות מסוימים שלא היה ידוע לחלק מהמשתתפים, והם אמרו שיעזרו בו בהמשך בהחלטתם היכן ללמוד (בעיקר סטודנטים בשלב המכינה). המשתתפים אישרו את הקלטת השיחות ואת השימוש בדבריהם לצורך מחקר זה.

1.ג. אפיון המשתתפים

21 משתתפים, 15 גברים ו-6 נשים. גיל ממוצע: 28. מצב משפחתי: 16 רווקים, 2 נשואים (1 ללא ילדים), 3 גרושים עם ילדים.

סטטוס לימודים: 10 לומדים לתואר ראשון, 4 לומדים לתואר שני, 4 פרשו*, 3 לומדים במכינה *4 פרשו ליותר משנה ולא חזרו נכון למועד ההשתתפות בקבוצה; 7 נוספים מתוך הלומדים כרגע פרשו בעבר ליותר משנה וחזרו.

תחום הלימוד: 3 סטודנטים למדעי המחשב, 3 עבודה סוציאלית, 3 מתמטיקה, 3 משפטים, 1 רפואה, 1 תקשורת ותיאטרון, 1 הנדסת חשמל, 1 ביולוגיה, 1 מדעי הרוח והחברה, 1 היסטוריה, 1 פילוסופיה והיסטוריה, 1 היסטוריה ויהדות.

*חלק לומדים/למדו יותר מתחום אחד, 3 לומדים במכינה.

מוסד לימודים: 6 סטודנטים באוניברסיטה הפתוחה, 4 באוניברסיטה העברית, 2 באוניברסיטת תל-אביב, 2 באוניברסיטת חיפה, 2 במכללת ספיר, 2 במכללת הדסה, 1 באוניברסיטת אריאל, 1 באוניברסיטת רייכמן, 1 בטכניון, 1 בבית ברל, 1 בקריה האקדמית אונ.

*חלק למדו/לומדים ביותר ממוסד אחד.

מכינות (כיום או בעבר): 5 במכינה החרדית של האוניברסיטה העברית, 2 במכינה הכללית של האוניברסיטה העברית, 2 במכינה של אוניברסיטת בראילן, 2 במכינות במוסדות חרדיים, 1 במכינה במכללת ספיר, 1 במכינה בקריה האקדמית אונ, 1 במכינה במכון לב.

2. ממצאים – אתגרים ומענים

2.א. אתגרי יוצאי החברה החרדית באקדמיה

מתוך השיחות עם המשתתפים עולה תמונה מורכבת באשר לאתגרים העומדים בפני יוצאי החברה החרדית בבואם להשתלב במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל ולרכוש השכלה אקדמית, זאת על רקע מוטיבציה גבוהה ורצון להצליח.

במבט רחב, המורכבות כרוכה בכך שהאתגרים מתפרשים על פני תחומים שונים, כאשר השילוב ביניהם מייצר זירת התמודדות ממושכת ומרובת ממשקים, העלולה להוות חסם משמעותי בדרך לרכישת השכלה גבוהה. בנוסף, ניכרים מעברים רבים בין חוגים ומוסדות לימוד, דבר שמאריך את המסלול ואת שנות הלימוד בדרך לרכישת התואר.

בבחינת המענים הניתנים במוסדות האקדמיים השונים, ניכרים פערים משמעותיים בין המוסדות. חלקם מאמצים או מייצרים פתרונות והתאמות שונות, וחלקם, לפחות ככל הידוע למשתתפים – לא עושים זאת. מתוך 11 המוסדות שקיבלו ייצוג במחקר צוינו לטובה האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל-אביב ומכללת ספיר, כמוסדות המציעים מעטפת סיוע מגוונת ליוצאים, תוך פנייה יזומה אליהם והנגשת המענים.

ניכרת מגמת שיפור מסוימת בחלק מהמוסדות בנוגע לחלק מהמענים הניתנים ואפשרויות הסיוע הכלכליות, בהשוואה למענים שניתנו בעבר, כפי שסיפרו סטודנטים שהחלו את לימודיהם לפני כמה שנים. במוסדות אחרים לא ניתנות זכויות או התאמות כלשהן ליוצאי החברה החרדית גם היום.

2.א.א. האתגרים בחלוקה לפי שלבי רכישת התואר

טרם התואר – החלטות

מדוע ללמוד באקדמיה? מה ללמוד? איפה ללמוד?

המוטיבציות לרכישת השכלה גבוהה שעלו מדברי המשתתפים, עוד לפני ההחלטה על תחום הלימוד

"הרגשתי לא טוב עם זה שאין לי בגרות, כמו כתם רע שיש עלי" (י, סטודנט למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב)

ועל מוסד הלימוד, כוללות כמה מניעים, ולרוב משלבות יותר ממניע אחד:

- חסך בידע – הכרה בפערי הידע הקיימים, לעיתים תוך תחושת בושה.
- "לימוד לשמה" – אהבת הידע, סקרנות, רצון לדעת, להכיר ולרכוש השכלה.
- מפתח לתעסוקה – הבנה שבאמצעות לימודים אקדמיים ניתן לרכוש מקצוע ולבנות קריירה טובה יותר.
- ידע ככוח – רכישת ידע לצורך שימוש בחיי היום-יום, כמו הבנה כלכלית ופוליטית.
- השתלבות בחברה הכללית – להכיר אנשים ולהיטמע חברתית.
- הגשמה עצמית.

בחירת מוסד הלימודים

הסיבות שעלו לבחירת מוסד הלימודים כוללות את השיקולים הבאים, ולעיתים צירוף של כמה מהם:

- מוסד שניתן להתקבל אליו עם נתוני הכניסה הקיימים (ללא בגרות או עם בגרות חלקית בלבד/ ללא פסיכומטרי)
- מוסד שמאפשר שילוב מיטבי של לימודים ועבודה (בהקשר זה עלה יתרון משמעותי לאוניברסיטה הפתוחה)
- מוסד שנחשב טוב בתחום הלימוד הספציפי (תחומים שעלו: משפטים באוניברסיטת תל-אביב, עבודה סוציאלית במכללת ספיר)
- קרבה לאזור המגורים (בעיקר ירושלים ותל-אביב)
- מוסד שמציע מלגות מתאימות
- מוסד שהיוצא כבר החל ללמוד במכינה שלו (בעיקר האוניברסיטה העברית)

בחירת תחום הלימוד

ההחלטה על בחירת תחום הלימוד תוארה כמורכבת, בעיקר בשל חוסר היכרות עם המקצועות הקיימים, שלא נלמדו בעבר. הבחירה מה ללמוד התקבלה לרוב במהירות יחסית, ועל בסיס ידע צר. חלק מהסטודנטים מספרים שהתייעצו עם גורמי סיוע וייעוץ במרכזי הכוון לצעירים, ביוצאים לשינוי או בארגון הלל. חלקם התייעצו גם עם חברים, אך לא לכולם היו חברים שיכלו לייעץ בנושא.

בחלק מהמקרים שימשו הקורסים במכינה רמז ללמידה עצמית על נקודות החוזק או החולשה. ההחלטה מה ללמוד נבעה גם מאילוצים שנתפסו כקשורים לפערי ידע שקשה יותר להשלים, למשל מתמטיקה, אם כי במקרים מסוימים סטודנטים חסרי ידע מוקדם במתמטיקה גילו את כישרונם בתחום במהלך לימודיהם במכינה והחליטו להמשיך בתחומים הריאליים. שיקולים נוספים בבחירת מסלול הלימוד היו: עניין אישי בתחום הלימוד, תחום שיכוון לקריירה מעניינת, ושיקולי פרנסה.

11 (מתוך 21) מהסטודנטים שהשתתפו במחקר הפסיקו את לימודיהם, 6 מתוכם חזרו ללמוד תחום אחר, 1 חזר לאותו תחום, ו-4 פרשו.

ראוי לציין כי בחירה לא נכונה או לא מתאימה של תחום הלימוד תוארה כאחת הסיבות המרכזיות להפסקת לימודים ולשינוי מסלול, והאריכה את שנות הלימוד.

"בחברה הכללית ילד מדמיין מה הוא יעשה כשהוא יהיה גדול. כשאתה חרדי אין לך חלומות. אתה יודע שתהיה אברך" (ד', סטודנט לרפואה, האוניברסיטה העברית)

"המקצועות הריאליים מאוד קשים למי שבא מהישיבה. קלטתי שזה מה שמתאים למי שבא מהישיבה אז הלכתי למשפטים" (ד', סטודנט למשפטים, מכללת ספיר)

"הלכתי למקום שהציע לימודים של יום-יומיים בשבוע, כי הייתי צריכה לעבוד ואני אימא. זה היה המסלול היחיד שיכולתי לקחת" (א', סטודנטית למדעי החברה והרוח, בית ברל)

"כשיצאתי, הדבר האחרון שחשבתי עליו זה אקדמיה. חשבתי לברוח מהארץ ולעבוד בשיפוצים. אבל הייתה לי מלווה מאחת העמותות שישבה איתי לחשוב איך ייראו החיים שלי קדימה בלי השכלה. השתכנעתי" (ר', סטודנט במכינה הכללית, האוניברסיטה העברית)

טרומ התואר: השלמות

ההחלטה ללמוד באקדמיה הייתה כרוכה בכל המקרים בהתוויית דרך מעשית לקבלה למוסדות, ובקבלת החלטות בנוגע לדרך הנכונה לבצע אותם: השלמה עצמאית של בגריות ופסיכומטרי, או לימודים במכינה. השיקולים הכלכליים, שיפורטו בהמשך, נלקחו גם כן בחשבון והטו פעמים רבות את הכף. לעיתים הבחירה שלא ללכת למכינה נבעה מהכרח להמשיך לעבוד, ונעשה ניסיון להשלים באופן עצמאי תעודת בגרות ופסיכומטרי. אך גם השלמה זו התגלתה כבעלת עלות מכבידה, משום שלרוב היא אינה מכוסה על ידי גוף כלשהו. זאת ועוד: לעיתים היא לא עלתה בהצלחה מבחינת השלמת כל היחידות הדרושות והשגת ציונים מספקים, ואף פגעה בתחושת המסוגלות העצמית כחווית למידה ראשונית.

"הלכתי לפתוחה כדי לוותר על מכינה, אבל זו לא היתה בחירה נכונה כל כך. בסוף זה לקח יותר זמן והייתי צריך להשלים לבד" (י', סטודנט לתואר שני במתמטיקה, הטכניון)

"כל שקל ששילמתי על השלמת בגרות ירד מהלחם שלי" (א', בוגר תואר ראשון במדעי המחשב, אוניברסיטת רייכמן)

"לא היה לי מושג כמה הפער שלי גדול. הרגשתי שאני פחות טוב מכולם" (ש', פרש מהמכינה באוניברסיטה העברית)

המכינה

רוב המשתתפים במחקר למדו או לומדים כעת במכינה, חלקם (הגברים) למדו גם בקדם-מכינה, משום שפערי הידע דרשו שלב מקדים נוסף. שלב המכינה הוא הפעם הראשונה שבה בוגרי החינוך החרדי פוגשים באופן ישיר את הפער בין הצורה, המבנה ותכני הלימוד שהיו מוכרים להם מהחינוך החרדי, ובין דרישות האקדמיה. מלבד לימודי אנגלית, מתמטיקה ואוריינות אקדמית (ולעיתים קורסים נוספים), בחלק מהמוסדות נדרשים הסטודנטים, כחלק מהלימודים בקדם-מכינה, לעבור קורס פסיכומטרי בשלב שבו הידע שלהם בסיסי מאוד ואינו מותאם לדרישות הפסיכומטרי.

אחת ההתלבטויות העולות בשלב בחירת המכינה, היא האם ללמוד במכינה חרדית או במכינה כללית.

יתרונה של המכללה החרדית הוא התאמה גבוהה יותר מבחינה פדגוגית לרמת הלימוד של בוגרי המגזר החרדי. בהשוואה, למשל, בין המכינה הכללית למכינה החרדית באוניברסיטה העברית, עולה כי שיעורי התגבור הפרטני והקבוצתי במכינה החרדית רבים יותר לעומת המכינה הכללית. גם שיטת חישוב הבונסים בציונים שונה; בלימודי מתמטיקה, למשל, הבונסים שניתנים על 4-5 יחידות לימוד במכינה החרדית מחושבים בצורה אחרת מאשר במכינה הכללית, ובכך

"בקדם-מכינה החרדית בעברית כולם גברים, רובם שחור-לבן, עושים מנחה אחרי שיעור מתמטיקה. זה הזכיר לי את הישיבה, ממש היה לי קשה עם ההווה הזה. לאור זה החלטתי לעבור למכינה הכללית בעברית. המכינה הכללית ממש קשה ולא מותאמת לחרדים. ברמה הלימודית המרצים לוקחים בחשבון שכבר יש לסטודנטים במתמטיקה 4 או 5 יחידות, ושפשוט הם צריכים לשפר ציון. אנשים יודעים את החומר וצריכים לחדד ולדייק את עצמם. אני לא במקום הזה, לא למדתי מתמטיקה. לא ידעתי להעביר אגפים במשוואה, וזה היה כבר בשבוע הראשון. זה בכלל לא מותאם לי, חד-משמעית. אתה לא יכול לעצור לשאול, יש ארבעים חברים, השיעור לא סביבך. באנגלית אני ברמה הכי בסיסית. אני צריך להגיע לממוצע 99 בשביל התואר שאני רוצה (ומינימום 95 לכל תואר שהוא). אני רואה את זה על גבול הבלתי אפשרי להגיע דרך המכינה הזו לאוניברסיטה" (א', סטודנט במכינה הכללית, האוניברסיטה העברית)

הם מעלים את הציון המשוקלל של בוגרי המכינה החרדית ונותנים להם יתרון בקבלה לתואר.

הסביבה החברתית במכינה החרדית באוניברסיטה העברית מורכבת משילוב של חרדים ויוצאים. בעבור חלק מהיוצאים זוהי מסגרת מתאימה חברתית והם חשים בה בנוח, ואילו אחרים מבקשים להתרחק ולהיטמע בקרב סטודנטים מהחברה הכללית. במכינה החרדית קיימת הנחיה לחבוש כיפה, אך היא אינה מוצגת כדרישה מחייבת ולא נאכפת.

הלימודים במכינה מאתגרים לימודית ואינטנסיביים מבחינת היקפם, וכמעט אינם מאפשרים עבודה במקביל. המשתתפים מספרים על סטודנטים רבים שנשרו או שלא הצליחו לסיים את לימודי המכינה בציון מספק.

"הלכתי למכינה בספיר, היינו צריכים ציון 98 מתוך 100 כדי להתקבל. הייתה חוסר ודאות. המכינה הכינה אותי טוב, למדנו סטטיסטיקה וזה עזר. היה לי פער ענק להשלים במתמטיקה. הייתי ברמה של כיתה ה'. רק אני ועוד אחד מתוך 25 התקבלנו לעבודה סוציאלית. למדתי יותר זמן מאחרים. על מה שאחרים למדו ברבע שעה, אני ישבתי שעתיים" (מ', סטודנט לעבודה סוציאלית, מכללת ספיר)

מהלך התואר

המעבר מהמכינה לתואר עולה כמאתגר. התחושה היא שהפערים לא הושלמו, וכי במקרים רבים "מצליחים איכשהו" לעבור את המכינה, אך הפערים הקיימים נגררים קדימה ומשפיעים על שנות לימוד התואר. היחס האישי יחסית שאפין את תקופת הלימודים במכינה משתנה, והסטודנט נדרש למצוא את מקומו ולהסתדר בין סטודנטים רבים אחרים, לא תמיד בהצלחה.

השנה הראשונה לתואר עולה כמורכבת ביותר עקב שילוב של מגוון אתגרים, שיפורטו בחלק הבא. הסיבות לנשירה או להפסקת לימודים במהלך התואר הן מגוונות: לעיתים לימודיות, לעיתים נפשיות-רגשיות, לעיתים כלכליות, ולרוב שילוב של יותר מסיבה אחת.

ברקע הקשיים מורגש היעדרו של עורף משפחתי תומך. למעט סטודנט אחד שגר אצל סבתו בזמן הלימודים, שאר המשתתפים לא יכלו לגור בבית ההורים, וחלקם אף תיארו התנגדות ללימודים מצד משפחתם. ההתנגדות תוארה בעיקר בשלבים הראשונים של המכינה והתואר והתרככה לעיתים עם השנים, בין אם לאור הצלחת הסטודנט ובין אם כחלק מתהליך השלמה וקבלה כללי של הדרך שבחר בה, אך בכל מקרה התהליך הזה לא כלל עזרה כלכלית.

"לא באמת ידעתי לאיפה אני מגיע ואיזה עומס יהיה. היה די שוק בהתחלה מכמות החומר, מהצורה, מהרמה – מהכל. נחיתה רכה הייתה עוזרת. למשל אם הייתה לי לפני זה שיחה שמסבירה לי את הנהלים, השעות, מה אני הולך ללמוד, מקצועות שלא הבנתי מה זה אומר, מה הדרישות. הייתי מבולבל, רק תוך כדי הצלחתי להתניע" (י', פרש מלימודי מתמטיקה)

"עם כמה שהיה קשה במכינה, כשאתה מגיע לתואר אתה מבין שזה אפילו לא קרוב לכמות החומר שאתה צריך עכשיו להכיל" (י', הנדסת חשמל, האוניברסיטה העברית)

סיום התואר

לאחר סיום התואר משתלבים הבוגרים בשוק התעסוקה או פונים להמשך לימודים. הסטודנטים שממשיכים לתארים מתקדמים מתארים המשך קל יותר, אם כי עדיין ניכרים קשיים לימודיים וכלכליים שמשפיעים על ההחלטה מתי להמשיך ללימודים מתקדמים וכיצד לעשות זאת. סטודנטים בתארים מתקדמים מדברים גם על מחסור בידע בנוגע לשלבי ההמשך – מידע על משרות עוזרי הוראה ומחקר, מלגות מחקר, וידע לא פורמלי אשר עשוי לסייע להם בהמשך קריירה אקדמית. נושא ההשתלבות בתעסוקה לאחר התואר לא נבדק בקבוצות המיקוד, והוא ראוי להתייחסות במחקרים נוספים.

"היה לי קושי נפשי בכתיבת עבודות והגשה בזמן. זה הגיע להתקפי חרדה. ניגשתי לייעוץ הפסיכולוגי של האוניברסיטה, וגיליתי שיצאתי (מהעולם החרדי) עם טראומות. הייתי בכמה פגישות, ניסיתי להמשיך אבל הלכתי וירדתי יותר למטה. לא הצלחתי להגיש שום עבודה. אמרתי שעדיף שאעצור, שזה לא יהיה יותר גרוע. לקחתי הפסקה של שנה וחצי כדי להירגע, ועכשיו אני מנסה לחזור. הקושי נעוץ במשפחה שגדלתי בה. ביציאה יש איזושהי אופוריה שעשיתי צעד והתגברתי, אבל זה לא ככה. עדיין יש דברים שצריך לטפל בהם"

(י', פרש מלימודי מתמטיקה, האוניברסיטה העברית)

"לכולם קשה, אבל יוצאים לא חוזרים הביתה למשפחה תומכת. במכינה אף אחד לא שאל אותי איך הולך בלימודים. ההורים חיכו שאכשל"

(ד', סטודנט לרפואה, האוניברסיטה העברית)

"נשרתי כי יחד עם עבודה ולשלם והסדרי ראייה והכול – זה הפך להיות קשה מדי"

(מ', סטודנט למדעי היהדות, האוניברסיטה הפתוחה)

2.א.ב. האתגרים בחלוקה לפי סוגי הקשיים

את האתגרים של יוצאי החברה החרדית בהשתלבות באקדמיה ניתן לחלק לשלושה תחומים: האתגר הלימודי-פדגוגי, האתגר הכלכלי, והאתגר הרגשי-חברתי-תרבותי.

האתגר הלימודי-פדגוגי

האתגר הלימודי-פדגוגי הוא אתגר מרכזי, והוא נובע באופן ישיר מהפערים שנצברו בשנות החינוך החרדי. הוא כולל קושי במיומנויות למידה, קושי במקצועות ספציפיים, וצורך בתיווך עם כללי האקדמיה.

קושי במיומנויות למידה – אופי הלימודים שיוצאי החינוך החרדי הכירו במהלך השנים שונה מאוד מאופי הלימודים האקדמי, והפער הזה מהווה לתחושתם חסם משמעותי. צורת הלמידה בישיבה מתאפיינת בלימוד גמיש, ללא מבחנים (או מבחנים שבנויים בצורה כללית יותר), בעוד שבאקדמיה השאלות ממוקדות ידע ספציפי. בישיבה ישנה הערכה לתלמידים הטובים יותר, אך הערכה זו היא בגדר "ציון חברתי", כלומר מבוססת על הערכת החברים והרבנים ואיננה מותנית ציונים.

"הכול היה קשה – מתמטיקה, אנגלית, עברית. איכשהו שרדתי. מה שאני זוכר חזק זה שהתווכחנו איתו (עם המרצה למתמטיקה במכינה) הרבה זמן מה זה ה־X ומה זה ה־Y ומה המשמעות של זה. הפער בין הלימודים בישיבה ובין החשיבה הריאלית היה בלתי ניתן לגישור כמעט. גם אנגלית זה היה ברמה של ABC" (ד', סטודנט למשפטים, מכללת ספיר)

"בישיבה אני יכול ללמוד מה שבא לי, איך שבא לי. פרי סטייל כזה. באקדמיה יש דד-ליינים, יש מבחנים וצריך ללמוד. שיטת הלימוד מאוד מוכוונת הערכה. לקח לי שנים להתמודד עם שיטת הלימוד. היו לא מעט מבחנים שנכשלתי וקורסים שחזרתי עליהם כמה פעמים" (י', הנדסת חשמל, האוניברסיטה העברית)

"שפת האם שלי היא לא עברית, היא יידיש. למדתי עברית בגיל שלוש בבית ספר, כשדיברו עברית. אבל בבית ספר פגשתי רק גברים, ועם אחיות שלי דברתי רק יידיש, אז את כל הקטע של המגדר הנשי בעברית אני לא יודע. עד גיל 17 וגם קצת אחרי לא השתמשתי בשפת נקבה בעברית. עד היום כשאני כותב עבודות אני צריך לתת לחברים שלי שיעברו עליהן ויתקנו לי את כל השגיאות כתיב של זכר ונקבה. ואין לי פתרון אחר. אין לי דרך להשלים את זה. כל עבודה זה מעסיק אותי מחדש" (מ', סטודנט לעבודה סוציאלית, מכללת ספיר)

התחושה שעולה פעמים רבות באקדמיה היא כי אף שחומר הלימוד הובן, הציונים שמתקבלים בפועל, בבחינות או בעבודות, נמוכים, בעקבות קושי להבין את כוונת השאלה ולדעת כיצד לגשת אליה. כמה סטודנטים תיארו כי הסבירו את החומר לחברים לכיתה, אך בבחינה קיבלו ציון נמוך מהם.

היכולות לכתוב עבודות, להתנסח כראוי, להשתמש בעברית תקנית, להבנות את העבודה – כל אלה מיומנויות שחסרונן מאריך את זמן העבודה ומשפיע על הציון המתקבל.

אצל הבנות שלמדו במסגרות חרדיות שיטות הלמידה שהכירו היו קרובות יותר לנדרש, אך עדיין לא הלמו את הדרישות באקדמיה – הן מבחינת סגנון הלימוד והן מבחינת רמתן.

מיומנויות שימוש במחשב תוארו גם הן כמורכבות. היכולת להיבחן באמצעות מחשב או להשתמש בממשקים הדיגיטליים השונים איננה אינטואיטיבית עבור בוגרי החינוך החרדי שלא למדו בסביבה ממוחשבת, ודורשת זמן רב יותר.

הנושא של קשיי קשב וריכוז עלה כחסם בהקשר הביורוקרטי- אבחון קשב וריכוז התקף באקדמיה (אבחון מת"ל של המרכז הארצי למדידה והערכה) תואר כקשה להשגה ואף בלתי אפשרי, משום שכדי לבצע אותו נדרשים אבחונים ו/או אישורים ממוסדות לימוד בגיל הצעיר. מאחר שאבחונים כאלה לרוב לא נעשו בחברה החרדית, והאישורים האחרים הנדרשים אינם קיימים או שקשה מאוד להשיגם כעת, מוותרים הסטודנטים על הוצאת אבחון מסודר, והם תלויים בהסכמה נקודתית לפני משורת הדין של חלק מהמוסדות להעניק הקלות גם בלי אותו אישור. אחד הסטודנטים תיאר תופעה של שימוש בכדורים ממריצים חזקים כדי להתגבר על קשיים לא מאובחנים.

"הייתי בקבוצת וואטסאפ של סטודנטים חרדים ויוצאים, ומישהו כתב מדריך איך להשיג אטנט (הדור החדש של ריטלין) כדי לעבור את הבחינות. אין שלב קודם של בוא ננסה לרכוש את המיומנויות בלי זה. אין זמן לזה" (ד', סטודנט לרפואה, האוניברסיטה העברית)

קושי במקצועות ספציפיים – מתמטיקה ואנגלית עלו כמקצועות המאתגרים ביותר להשלמה. המשתתפים מתארים כי שובצו לרמות הנמוכות ביותר באנגלית, ועדיין היו בפער משמעותי מול הסטודנטים האחרים באותה קבוצה. הפער באנגלית נמשך לאורך כל שנות התואר, כולל אצל סטודנטים שהמשיכו ללימודים מתקדמים. שני סטודנטים שגדלו בבית דובר אנגלית והשתלבו בלימודי רפואה ומדעי המחשב, תלו בכך את הצלחתם והשוו את עצמם לחברים יוצאים שלא הצליחו להשלים את הפער כראוי גם לאורך שנים.

בתחום המתמטיקה עולה קושי בהבנת מושגים שנלמדים בחינוך הכללי בשלבים מוקדמים, כמו נעלמים ומשוואות. הצורך להשלים במהירות חסרים משמעותיים דורש מאמץ ולימוד של שעות רבות, הרבה יותר מסטודנטים אחרים.

"הרבה אומרים לי 'הצלחת ללמוד לבד, אז זה כאילו סימן לשקר החרדי שעם ראש של גמרא אפשר להשלים הכל'. זה לא נכון, זה יוצא מן הכלל שלא מעיד על הכלל. יש לי כישורים מתמטיים, ובנוסף יש לי אנגלית מהבית. סבא שלי אנגלי. מהיכרות עם חברים, אנגלית היא מחסום ששום קורס לא ישנה. זה משהו שצריך ללמוד מילדות" (א', סיים תואר ראשון במדעי המחשב, אוניברסיטת רייכמן)

גם אם הקושי העיקרי עלה סביב לימודי מתמטיקה ואנגלית, הקשיים נחוו גם במקצועות אחרים, בשל מיומנויות הלמידה החסרות. לעיתים הקושי היה כללי ורב-מערכתי, מבלי שהסטודנט ידע לשים את האצבע על מוקד הקושי ולבקש את העזרה הנחוצה.

צורך בתיווך מול כללי האקדמיה – אחד החוסרים העולים הוא היעדר הכנה לקראת תחילת הלימודים ומה שצפוי בהם. חלק מהמשתתפים הגיעו ללימודים האקדמיים לאחר שנים לא מעטות מחוץ למסגרת לימוד כלשהי; גם אם לכאורה ובאופן פורמלי היו חלק ממסגרת כזו, הם לא באמת למדו בה באופן שיטתי ומחויב. ההכרה כי האקדמיה עובדת בצורה מובנית הרבה יותר ממה שהכירו, וכי יש משמעות גדולה והשלכות לכל דבר – כישלון בבחינות, למשל, מחייב לחזור על הקורס שוב – דורשת חשיבה אחרת והפנמה שלוקחת זמן.

"שנתיים הייתי סוג של נער שוליים, עשיתי מה שבא לי ואף אחד לא הכין אותי. ופתאום המעבר היה קשה וחד" (ד', סטודנט למשפטים, מכללת ספיר)

במהלך הלימודים עולות שאלות שונות לגבי השיטה שבה מתנהלת האקדמיה – חישוב נקודות הזכות, הבנת הבירוקרטיה הפנימית, ומושגים שונים. בהקשר זה בולטת עובדת היותם של מרבית הסטודנטים היוצאים דור ראשון להשכלה גבוהה, ולפיכך מקורות היעוץ העומדים לרשותם מוגבלים יותר. השפה האקדמית אינה מוכרת להם מהמשפחה או ממעגלים אחרים, והם זקוקים לדרכים אחרות ולזמן ממושך יותר כדי לרכוש אותה.

"אף אחד במשפחה שלי, גם לא המורחבת, לא עשה תואר מעולם"

(ר', סטודנטית לעבודה סוציאלית, מכללת הדסה)

"אל תניחו שאני יודע משהו על איך מתנהלת האקדמיה. ההיכרות הבסיסית לא קיימת"

(א', סטודנט במכינה, האוניברסיטה העברית)

האתגר הכלכלי

הנושא הכלכלי עלה על ידי כל המשתתפים, והוגדר על ידי חלקם כאתגר המרכזי ביותר לכל אורך הלימודים. בשעה שאתגרים כלכליים קיימים מן הסתם גם אצל חלק מהסטודנטים האחרים, הרי כשמדובר על סטודנטים יוצאים האתגר מורכב במיוחד בעקבות אובדן העורף המשפחתי (לעומת למשל סטודנטים חרדים שלא סובלים מכך). ללא כל תמיכה כלכלית הם נדרשים לשלם שכר דירה למשל ולכלכל את עצמם, תוך מאמץ אינטנסיבי להשלמת פערי הלימוד.

כל המשתתפים נעזרו במלגות כדי ללמוד, ולדבריהם בלעדיה לא הייתה להם אפשרות כזו. אך המלגות העניקו מענה חלקי בלבד ולרוב לא הספיקו לכסות את שכר הלימוד (אף שרובם הגדול למדו במוסדות שבהם שכר הלימוד מסובסד ולא במוסדות פרטיים), כל שכן את הוצאות המחיה.

השימוש במלגות כולל גם אתגרים ובהם:

- צורך ב"מרדף" תמידי אחר המלגה הבאה.
- בחלק מהמלגות יש צורך לשלם תחילה את שכר הלימוד, וההחזר מתקבל רק בדיעבד.
- חלק מהמלגות מציבות קריטריונים שונים, ויוצאים שאינם עומדים בהם נופלים בין הכיסאות.
- מלגות רבות דורשות בתמורה לקבלת המלגה שעות התנדבות רבות, שגוזלות מזמן הלימודים.
- חלק מהמלגות מיועדות לחרדים, ויוצאים נדרשים "להתחפש" כדי לקבל אותן.
- תחושת נזקקות שמלווה את הצורך במלגות.

"הבעיה הכי מרכזית היא הכלכלית. אני בלי עורף משפחתי בכלל. אין לי כסף, אין לי דרך לעבור את התואר, גם אין לי דרך כל כך לחיות. אני עובד כמו מטורף, וזה לחלוטין משפיע על הלימודים שלי. אני עושה הרבה שעות התנדבות למלגות. שנה שעברה הגעתי כמה פעמים לסיטואציה שאין לי כסף, הגעתי לדיקן והוא פשוט הוציא לי תלוש לסופר, ממש. מה שהכי מעסיק אותי מתחילת התואר ועד הסוף זה הנושא הכלכלי"

(מ', סטודנט לעבודה סוציאלית, מכללת ספיר).

"כל ארגון אוהב לתת את המלגה לקהילת העניים שהעשיר שם אוהב. לפעמים מכריחים אותך לבוא לכמה פעילויות כחלק מהמלגה. זה לא לעניין, זה אפילו משפיל. גם ככה זה צדקה בשבילנו, והנה יש איזה טקס שבו העני עומד מול מיטיביו. אם המל"ג חושב שנעשה עוול לסטודנטים מהחינוך החרדי, אז שיתקן ושלא ישלחו אותנו לקושש נדבות"

(א', סיים תואר ראשון במדעי המחשב, אוניברסיטת רייכמן)

השיקול הכלכלי עלול לעכב את תחילת הלימודים, ובהמשך לעיתים לגרום להפסקתם. גם ההחלטה אם להמשיך לתואר שני כרוכה בשיקולים כלכליים. אחד הסטודנטים סיפר שסיים את התואר הראשון עם חוב של 50 אלף שקלים, זאת אף ששכר הלימוד כוסה על ידי מלגות. רק לאחר כמה שנות התאוששות כלכלית חזר ללימודי תואר שני. סטודנט אחר, שנשוי ליוצאת, סיפר שהאילוץ הכלכלי גרם להם ללמוד תואר ראשון בתורות ולא במקביל.

"כל האחרים הולכים למסיבות בריכה בזמן שאני הולך לעבוד בשכר מינימום"
(א', בוגר תואר במדעי המחשב, אוניברסיטת רייכמן)

"היה לי מאוד קשה. היום אני עובדת כקרימינולוגית, אבל עד לפני כמה חודשים עבדתי בניקיון בתים. זו הייתה הדרך היחידה שלי לממן את התואר. ממש הייתי לבד, אני אם חד-הורית. המלגות לא הספיקו. הן היו בעיקר בשנה ראשונה ושנייה"
(א', סטודנטית למדעי החברה והרוח, בית ברל)

מאחר שהאפשרות לגור בבית ההורים לרוב אינה קיימת במקרים של יוצאי החברה החרדית, המשמעות היא שהיוצאים נאלצים לעבוד בזמן התואר כדי לממן את מגוריהם ואת צורכי המחיה שלהם. שעות העבודה המרובות עלולות לבוא על חשבון זמן ההשקעה בלימודים, מתוך הכרה שאין ברירה אחרת. המשמעות לעיתים היא ויתור מודע על ציונים טובים יותר. גם ההשפעה החברתית ניכרת,

כאשר הזמן שנותר לסטודנט היוצא להשתתף בחוויה הסטודנטאלית מצומצם ביותר.

האתגר הרגשי-חברתי-תרבותי

"בחוג לתיאטרון משתמשים הרבה ברפרנסים. מי זה חנוך לוין? אין לי מושג ואני מתביישת לשאול"
(ל', סטודנטית לתיאטרון ותקשורת, אוניברסיטת חיפה)

אתגרים תרבותיים – רבים מהסטודנטים מתארים מפגש ראשוני עם התרבות החילונית (במיוחד כאלה שלא שירתו בצבא, אם כי לא רק הם) וחוסר בידע כללי שחבריהם מכירים כמו ספרות, מוזיקה, אמנות ועוד. גם המפגש עם כללי התנהגות בין-אישיים עולה כמאתגר, ואף עלול להביא למקרים של הטרדות מיניות. אחת הסטודנטיות שסיפרה על מקרה כזה קישרה אותו להיעדר היכרות מוקדמת עם הגבולות המקובלים.

"לי אין את החברים שהגיעו מהתיכון ושעברנו יחד מסלול, בסוף זה מאוד בודד"
(י', סטודנט לתואר שני במתמטיקה, הטכניון)

אתגרים חברתיים – ההשתלבות החברתית עולה פעמים רבות כמאתגרת. מצד אחד ישנו רצון להיטמע, להכיר ולהשתלב בחברה החדשה, אך בפועל חסמים שונים מקשים על כך: פערי גיל המתקיימים לעיתים אצל סטודנטים יוצאים, שבמקרים רבים בשל נסיבות חייהם הם מבוגרים יותר מחבריהם לספסל הלימודים, לעיתים גם משום שעברו מסלולי לימוד או הפסיקו וחזרו; שעות עבודה מרובות שאינן מותירות זמן להשתלבות חברתית, ותחושה כללית של חוסר שייכות וקושי להתחבר.

אתגרים רגשיים – תחושות בדידות ותלישות שעולות עקב הקשיים השונים, תחושות בושה עקב פערי הידע, והעדפה להסתיר את העבר כדי לא להתמודד עם שאלות רבות. כל אלה ועוד יוצרים צורך משמעותי בדמויות מסייעות, לא רק ברמה הלימודית, אלא גם, ובמיוחד, במישור הרגשי; דמות שתשמש אוזן קשבת ומכוונת, ותסייע בקבלת החלטות שכיום מתקבלות במקרים רבים לבד.

"באופן כללי חוויתי הרבה בדידות ותלישות חברתית. הלימודים בפתוחה היו חוויה מאוד בודדה ותובענית בשבילי, דווקא בזמן שבו הייתי רוצה להתפתח זהותית וחברתית" (ש', סטודנטית לתואר שני, אוניברסיטת חיפה)

"שיהיה מישהו לדבר איתו בלי שיגיד לך שאם קשה לך אז את לא מתאימה" (ח', פרשה מתואר ראשון במדעי המחשב)

"שיהיה מישהו אחראי שיבדוק שהכל בסדר" (ל', סטודנטית לתיאטרון ותקשורת, אוניברסיטת חיפה)

"בשאלון קבלה לכל תואר בספיר יש שאלה האם אתה בוגר החינוך החרדי. לפעמים אנשים לא מסמנים את הסעיף הזה כי הם לא רוצים להמשיך לקרוא לעצמם חרדים לשעבר, רוצים להשתלב, ואז הם לא מסמנים את הסעיף הזה ולא מקבלים את המעטפת. מי שמסמן את הסעיף הזה מקבל טלפון ומסבירים לו את כל הזכויות. הבעיה שהרבה לא מסמנים את זה." (מ', סטודנט לעבודה סוציאלית, מכללת ספיר)

2.א.ג. האתגרים במיצוי והנגשת זכויות ליוצאים

האתגרים במיצוי והנגשת הזכויות, במקומות שבהם זכויות כאלה קיימות, עולים כקשורים לכמה גורמים:

- חוסר היכרות וידע עם הזכויות הקיימות, אשר לעיתים מתגלות רק בדיעבד, כשכבר אינן רלוונטיות (למשל זכויות הרלוונטיות לשנה הראשונה).
- חוסר היכרות למי צריך לפנות כדי לקבל מענה, ריבוי בירוקרטיה, וקושי של הצוות להפנות לגורם מתאים גם לאחר שמתקיימת פנייה.
- קבלת מענה טוב, יעיל ומהיר יותר כשפונים למענים המוצעים לחרדים במוסד, מאשר לדיקנט שמרכז בחלק מהמקומות את המענה ליוצאים.
- המענה הכללי שקיים במוסד אינו מכיר לעומק את האתגרים של יוצאי החברה החרדית.
- הימנעות מפנייה לקבלת סיוע, כדי לא לעמוד בצורך לספק הסברים ולחוש נזקק.

2.ב. המלצות למענים והתאמות לשילוב מיטבי של יוצאי החברה החרדית באקדמיה

מענים לשלבי טרום התואר:

- פתרונות מונגשים למימון השלמת בגרויות
- יש לוודא כי שירותי ההכוון לבחירת תחום הלימוד מונגשים ומוכרים ליוצאים

במכינות:

- פיתוח מערך ימי אוריינטציה והכנה למכינה
- מלגות קיום לתקופת המכינה
- תגבור שיעורי עזר
- השוואת הזכויות והמענים הניתנים במכינות חרדיות וכלליות באותו מוסד (כמו מספר שעות תגבור, וחשוב זהה של בונסים במתמטיקה)
- יצירת קבוצות למידה של יוצאים בתוך המכינה הכללית
- הרחבת שיעורי אוריינות אקדמית
- קורס ייעודי למיומנויות שימוש במחשב

בכניסה לתואר:

- איתור ופילוח הסטודנטים היוצאים בעת ההרשמה לתואר (בנפרד מסטודנטים חרדים)
- פיתוח מערך ימי אוריינטציה והכנה ייעודיים לבוגרי החינוך החרדי
- אבחון קשב וריכוז חלופי שאינו נשען על אבחונים קודמים, כולל סבסוד/מימון שלו
- הקלות בתנאי הסף בציון הכניסה לתואר

מענים לאתגרים הכלכליים:

- מלגות שכר לימוד הניתנות לפי תואר ולא לפי שנת לימוד
- מלגות קיום
- מלגות שניתנות מראש ולא בדיעבד לאחר התשלום
- ריכוז והנגשת מידע על המלגות הקיימות

מענים לאתגרים הלימודיים-פדגוגיים:

- חונכות אישית-לימודית
- חונכות אישית בנוגע להתנהלות באקדמיה
- סל הקלות בדומה לליקויי למידה
- קורס אוריינות אקדמית
- שיעורי עזר במתמטיקה, באנגלית ובקורסים רבי מלל
- סל מורחב של מענים פדגוגיים בשנה הראשונה לתואר

מענים לאתגרים החברתיים-רגשיים-תרבותיים

- חונכות אישית-רגשית
- הקמת תאי סטודנטים או קבוצות שייכות אחרות של יוצאים
- הכשרת יועצים מומחים ייעודיים ליוצאי החברה החרדית
- הנגשת טיפול פסיכולוגי מסובסד

מענים הקשורים להנגשת זכויות

- מינוי איש קשר ייעודי במוסד הלימוד שעבר הכשרה מקדימה לאתגרי יוצאי החברה החרדית, ושיהיה אמון על הקשר עם היוצאים
- עדכון של כלל הצוות הנמצא בקשר ישיר עם סטודנטים על קיומו ותפקידו של איש הקשר הייעודי פרסום הזכויות המגיעות לבוגרי החינוך החרדי בפרסומי השיווק של המוסד, באתר האינטרנט ובימים הפתוחים (עוד בטרם תחילת הלימודים)
- פנייה יזומה לכלל בוגרי החינוך החרדי בשלב הרישום לתואר, והצעת מענים
- חזרה על הפנייה מדי שנה, לבירור על צרכים חדשים

3. סיכום

במחקר זה תוארו האתגרים והמענים לשילוב מיטבי של יוצאי החברה החרדית באקדמיה, כפי שעלה משיחות עם יוצאי החברה החרדית הלומדים במוסדות השונים בימים אלו.

חלק מהמענים שהוצעו קלים ופשוטים ליישום, ועשויים להשתלב במערכי הסיוע השונים הקיימים במוסדות. אחרים דורשים היערכות ומציאת פתרונות מותאמים עבור קבוצה זו, שהיא בעלת פוטנציאל גבוה להשתלבות באקדמיה בפרט ובחברה הישראלית בכלל.

ישנם מוסדות שכבר אימצו חלק מהמענים, אך הנגשתם לרוב אינה מספקת. יצירת סטנדרטיזציה בקרב המוסדות בכל הקשור לשילוב יוצאים, היא צורך מתבקש.

רבים מהאתגרים והמענים שעלו במסמך זה משותפים ורלוונטיים לכלל בוגרי החינוך החרדי, לא רק ליוצאים. הפתרונות שיוצעו עשויים להיטיב עם מספר גדול יותר של סטודנטים, ואף לסייע בהגדלת מספרם של הסטודנטים בוגרי החינוך החרדי באקדמיה בישראל.